

Рудан В. Я.,

викладач кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ СТАГНАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто теоретичні підходи до визначення сутності управління та регулювання ліквідністю банківської системи. Проаналізовано основні проблеми управління ліквідністю вітчизняної банківської системи в 2008–2012 роках та подано пропозиції щодо підвищення ефективності такого управління.

Ключові слова: ліквідність, банк, центральний банк, банківська система, валютна політика, управління.

В статье рассмотрены теоретические подходы к определению сущности управления и регулирования ликвидностью банковской системы. Проанализированы основные проблемы управления ликвидностью отечественной банковской системы в 2008–2012 годах и представлены предложения по повышению эффективности такого управления.

Ключевые слова: ликвидность, банк, центральный банк, банковская система, валютная политика, управление.

The paper considers theoretical approaches to determining the nature of management and supervision of liquidity of the banking system. The basic problem of managing liquidity of the banking system in 2008–2012 and submitted proposals for improving the efficiency of the management.

Keywords: liquidity, bank, central bank, banking system, monetary policy, management.

Постановка проблеми. Розвиток економіки України та її посткризове відновлення значною мірою залежить від ефективності функціонування банківської системи і діяльності органів грошово-кредитного регулювання, адже саме ефективний перерозподіл тимчасово вільних коштів між різними суб'єктами бізнесу створює можливості для економічного зростання. Важливим аспектом у забезпеченні ефективності діяльності банківської системи є досягнення оптимального рівня її ліквідності, а тому створення ефективного механізму управління ліквідністю банківської системи в умовах стагнації вітчизняної економіки є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема управління ліквідністю комерційних банків і шляхам забезпечення оптимального її рівня приділило увагу багато вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: Т. Е. Кришталь, О. І. Лаврушин, І. В. Ларіонова, Л. І. Лозовський, В. І. Міщенко, С. В. Мочерний, Д. М. Олійник, Г. С. Панова, Б. А. Райзберг, Е. С. Стародубцева, Л. М. Рябініна, А. В. Сомик. Однак сьогодні мало наукових досліджень присвячено питанням управління ліквідністю всієї банківської системи.

Мета і завдання дослідження. Тому метою цієї статті є дослідження проблем та окреслення перспектив управління ліквідністю банківської системи України в період стагнації вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу. Отже, перш ніж перейти до аналізу проблем управління ліквідністю банківської системи, визначимося із основними поняттями. Так, під ліквідністю банківської системи потрібно розуміти здатність банківської системи (центрального банку і комерційних банків) за нормальних умов функціонування економіки, своєчасно (відповідно до строкості зобов'язань) і в повному обсязі виконувати всі взяті на себе зобов'язання перед міжнародними валютно-фінансовими організаціями, урядом, вкладниками, кредиторами та акціонерами банківських установ, а також спроможність залучати вільні кошти фізичних і юридичних осіб на зовнішніх та внутрішніх фінансових ринках з метою задоволення платоспроможного попиту суб'єктів економіки як у готівковій, так і безготівковій грошовій формі в національній чи вільноконвертованій валюті.

Щодо поняття управління ліквідністю банківської системи, то єдиного визначення в економічній літературі не існує. Так, на думку англійських вчених С. Грея і Н. Телбота, управління ліквідністю банківської системи є невід'ємною складовою діяльності центрального банку, і спрямоване на запобігання короткостроковій невизначеності і нестабільності цін (процентних ставок), що могло б призвести до щоденних коливань ліквідності ринку [2, с. 4]. І. Лис вважає, що управління банківською ліквідністю – це процес створення передумов щодо забезпечення та підтримання оптимального рівня ліквідності банку та банківської системи загалом [3]. На думку М. Сорокіна, управління ліквідністю банківської системи здійснюється Національним банком України в процесі реалізації грошово-кредитної політики, тобто регулювання грошово-кредитного ринку. Таким чином, переслідуються нівелювання впливу волатильності банківської ліквідності на процентні ставки на грошово-кредитному ринку [8, с. 6–11].

На наш погляд, поняття управління ліквідністю банківської системи є дещо ширшим, ніж те, яке висловили перераховані вище автори, оскільки до структури ліквідності банківської системи варто зарахувати

і золотовалютні резерви, які знаходяться в розпорядженні та управлінні центрального банку, а центральний банк становить перший рівень банківської системи. Окрім цього, як свідчить практика, держава в особі уряду може здійснювати вливання коштів в банківську систему через державні банки шляхом їх рекапіталізації та фінансування різних державних програм, щоби більше, держава шляхом прийняття певних управлінських рішень може створювати умови для ефективного управління ліквідністю, так і проблеми, внаслідок прийняття помилкових і популістських рішень. Також варто звернути увагу й на управління коштами, які перебувають на єдиному казначейському рахунку уряду в центральному банку, адже внаслідок різкого коливання обсягу цих коштів знижується ефективність управлінських рішень центрального банку. Таким чином, держава може приймати дотичну, опосередковану участь в управлінні ліквідністю банківської системи.

Відтак під управлінням ліквідністю банківської системи варто розуміти процес діяльності центрального банку і держави, в межах її повноважень, спрямований на забезпечення стабільного й оптимального обсягу банківської ліквідності, а також золотовалютних резервів шляхом застосування інструментів монетарної політики з метою задоволення платоспроможного попиту економічних агентів та досягнення ефективності функціонування банківської системи країни.

Досить часто в економічній літературі ототожнюються поняття управління та регулювання ліквідністю банківської системи, однак таке ототожнення є помилковим, оскільки управління не є процесом регуляції, навіть якщо його розуміти як цілеспрямовану або цілераціональну діяльність. Суттю регуляції як виду діяльності є впорядкування, приведення до певного ладу (тобто заняття певного місця в структурі, ієрархії, або дотримання певної послідовності дій), підпорядкування певним правилам. Процес регулювання без регуляторів не здійснюється [5]. Такими регуляторами в цьому випадку виступають нормативи ліквідності, тобто ті норми, яких повинні дотримуватися комерційні банки задля забезпечення прийняттого рівня своєї ліквідності, а в сукупності – ліквідності всієї банківської системи.

Регулювання є специфічним видом діяльності, предметом якої є діяльність інших людей, установ, організацій з метою її впорядкування, тобто підпорядкування правилам (нормам) встановленим тими, хто і здійснює регулювання [5].

Таким чином, регулювання розрізняється змістовно, хоча і належать до діяльності, будучи її різними видами. У них один і той самий предмет діяльності, в нашому випадку – ліквідність банківської системи. Але різні цілі, що і визначає характер (зміст) самої діяльності. Так, метою управління ліквідністю банківської системи є забезпечення стабільного й оптимального обсягу банківської ліквідності задля задоволення платоспроможного попиту економічних агентів та досягнення ефективності функціонування банківської системи країни, а метою регулювання – є упорядкування (націлювання) діяльності банківських установ щодо досягнення прийняттого рівня своєї ліквідності шляхом виконання певних норм та законів.

На практиці управління ліквідністю вітчизняної банківської системи здійснюється Національним банком України шляхом використання таких інструментів монетарної політики, як: норма обов'язкових резервів, облікова ставка, операції на відкритому ринку, рефінансування комерційних банків, мобілізація ліквідних коштів на депозитні сертифікати (абсорбування ліквідності), інтервенції на валютний ринок.

Найбільш активно інструменти управління ліквідністю Національний банк України використовував у період кризи ліквідності в вітчизняній банківській системі, а зокрема в 2008–2009 роках (рис. 1).

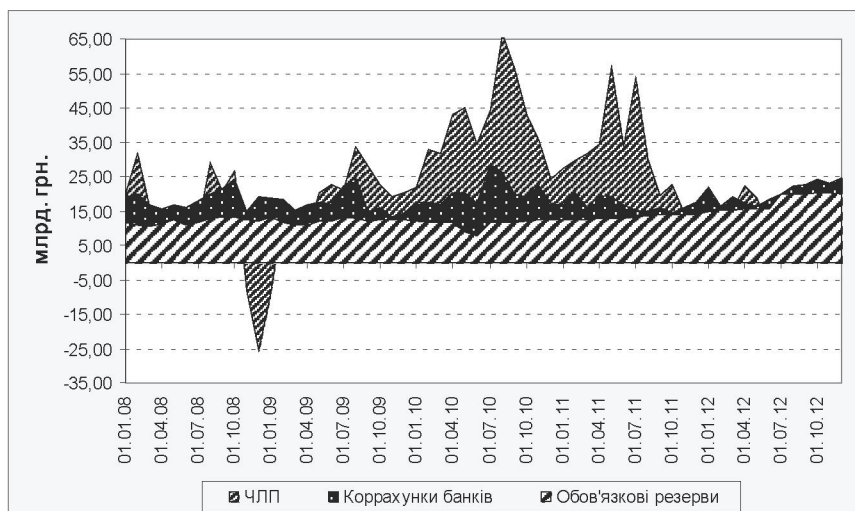

Рис. 1. Динаміка деяких показників ліквідності банківської системи України в 2008–2012 роках

Примітка. Розраховано автором за даними НБУ [4]

Як бачимо з рисунка 1, чиста ліквідна позиція системи комерційних банків сягнула свого історичного мінімуму і становила -25,47 млрд грн, а обсяг коштів на кореспондентських рахунках у жовтні 2008 року дорівнював 2,62 млрд грн. Така ситуація призвела до різкого скорочення обсягу кредитування комерційними банками економічних агентів, поглибивши дисбаланси розвитку національної економіки взагалі та грошово-кредитного ринку зокрема.

Такий стан речей, вимагав від Національного банку України застосування всіх інструментів грошово-кредитної політики і наглядово-контрольних функцій для врегулювання ситуації з ліквідністю банківської системи та економіки в цілому. Реагуючи на кризу ліквідності, НБУ знизив облікову ставку з 12% до 11% у 2009 році, а впродовж наступних років до 7,5% станом на 01.01.2013, також переглянув норми обов'язкових резервів у бік зниження до 0% в національній валюті та 9–10% в іноземній валюті, застосував механізм рефінансування комерційних банків. Однак НБУ, здійснюючи управління ліквідністю в умовах кризи, дещо знехтував контрольними функціями, що призвело до використання комерційними банками коштів рефінансування для спекуляцій на валютному ринку, а це, своєю чергою, спричинило ажіотажний попит на валюту та стрімку девальвацію курсу гривні.

Починаючи з 2010 року, банківська система України, як і вся економіка, перейшла від кризового стану в стан стагнації, чому посприяло стабілізація курсу гривні, зростання довіри економічних агентів до банків, зниження інфляції. Покращення соціально-економічного стану країни сприяло утворенню надлишку ліквідності у банківській системі, який за відповідних обставин міг перетворитися у досить великий внутрішній ресурс для відновлення кредитування реального сектора економіки. Однак, зважаючи на високу ризиковість економіки, – близько 50% підприємств є збитковими, високе податкове навантаження, низька рентабельність внутрішнього виробника, комерційні банки почали відновлювати споживче кредитування, а також використовувати надлишкові ліквідні кошти для спекуляцій на валютному ринку. Відтак з метою недопущення спекуляцій на валютному ринку та вирівнювання сальдо платіжного балансу, НБУ почав вилучати надлишкову ліквідність на депозитні сертифікати, вилучивши за 2010–2011 роки 425 млрд грн (рис. 2).

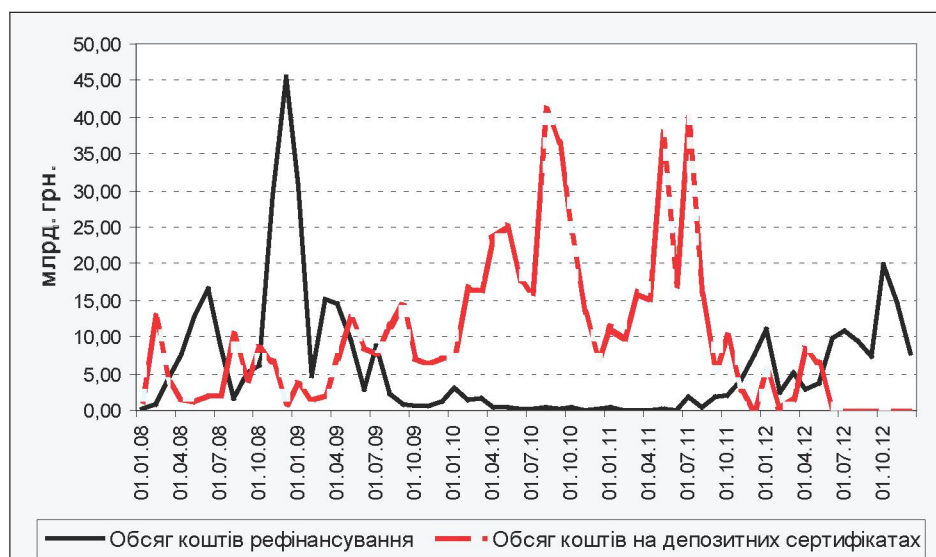

Рис. 2. Динаміка операцій рефінансування та мобілізації коштів з банківської системи України у 2008–2012 роках

Примітка. Розраховано автором за даними НБУ [4]

Вилучення надлишкової ліквідності з банківської системи для підтримки стабільного валютного курсу та вирівнювання сальдо платіжного балансу (рис. 3) за рахунок золотовалютних резервів може призвести до значних ризиків як для національної економіки, так і для банківської системи зокрема.

З рисунка 3 видно, що підтримка валютного курсу та вирівнювання сальдо платіжного балансу призводить до виснаження золотовалютних резервів, що створює ризики невиконання зобов'язань НБУ перед Міжнародним валютним фондом щодо погашення кредитів “стенд-бай” та ризики технічного дефолту України, оскільки обсяг золотовалютних резервів повинен забезпечувати обсяг вартості імпорту за 3 останні місяці. Таким чином, така валютна політика в перспективі може призвести до зниження ліквідності НБУ та міжнародної ліквідності України як держави. Щобільше, здійснюючи валютну політику, спрямовану на підтримку стабільності валютного курсу, що дозволяє підтримувати мінімальний рівень інфляції, НБУ вилучає гривневу

ліквідність з банківської системи, а це, в кінцевому підсумку, може спричинити голод ліквідності або так звану «ліквідну пастку».

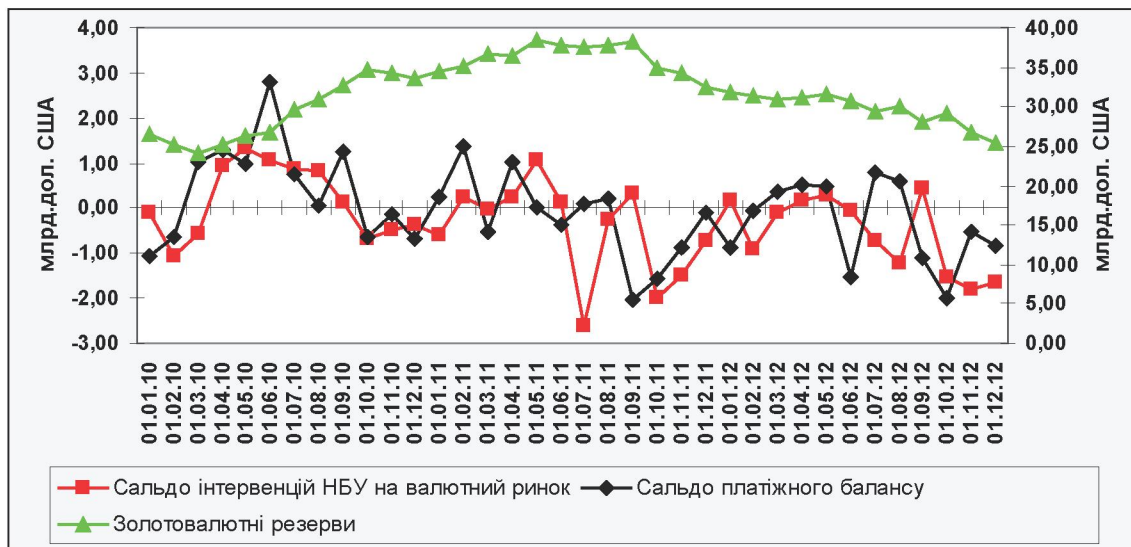

Рис. 3. Динаміка інтервенцій НБУ на валютний ринок, сальдо платіжного балансу та золотовалютних резервів у 2010–2012 роках

Примітка. Розраховано автором за даними НБУ [4].

Що ж стосується управління ліквідністю банківської системи України у 2012 – початку 2013 року, то Національний банк України з метою регулювання процентних ставок за кредитами, а отже, і забезпечення дешевими ліквідними ресурсами комерційних банків знизив до мінімуму як облікову ставку, так і ставки рефінансування (рис. 4).

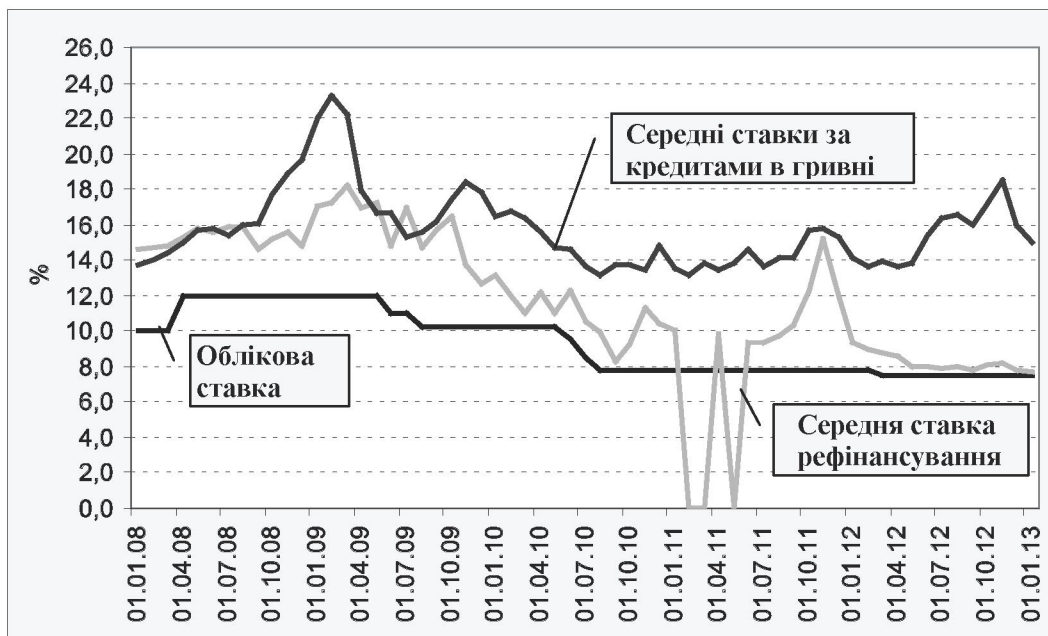

Рис. 4. Динаміка облікової ставки, середньої ставки рефінансування та середньої ставки за кредитами наданими комерційними банками в 2008–2012 роках

Примітка. Розраховано автором за даними НБУ [4].

Як видно з рисунка 4, внаслідок спрямованості валютної політики на підтримку валютного курсу будь-якою ціною знижується ефективність процентної політики НБУ, адже зниження ставок рефінансування, практично до історичного мінімуму, не сприяють зниженню ставок за кредитами, наданими в економіку, оскільки:

а) вільна гривнева ліквідність вилучається або на депозитні сертифікати, або шляхом валютних інтервенцій; б) високі кредитні ризики; в) короткострокова ресурсна база; г) високий фіскальний тиск на підприємства. Таким чином, реальна ефективна ставка відсотка за кредитами для корпоративного сектора коливається в межах від 19,5% до 29% річних залежно від мети кредитування [1], тоді як середня ставка рефінансування становить 8–9%.

Незважаючи на високу ризиковість економіки та високі процентні ставки за кредитами, фінансовий 2012 рік банківська система України закінчила з прибутком в розмірі 4,8 млрд грн, а це означає, що для отримання прибутку комерційні банки використали наявну вільну ліквідність. Однак варто зазначити, що серед джерел формування прибутку банку в умовах мінімального обсягу ліквідності, присутні такі ризикові джерела, як надходження доходів від наданих кредитів інсайдерам та афілійованим особам, тобто в умовах нестачі ліквідності банки кредитують підприємства фінансово-промислових груп, в які вони входять. Таке кредитування призводить до накопичення суттєвих ризиків, адже вразі банкрутства великих позичальників, банк може зіткнутися з кризою неплатежів і, як наслідок, з кризою ліквідності. Так, серед банків, у яких показник нормативу Н8 є найбільший, варто виділити такі: Банк “Національні інвестиції” (653,9%), Банк “Демарк” (617,2%), Банк “Український фінансовий світ” (610,9%), Банк “Таврика” (588,8%), Єврогазбанк (565,0%), Банк інвестицій та заощаджень (557,6%), Фінбанк (550,4%), Інтеграл-банк (548,4%) та УкрБізнесбанк (541,7%) [7].

У випадку, коли норматив Н8 досягає критичних значень, деякі вітчизняні банки приховують реальні обсяги фінансування інсайдерів у статті “інші фінансові активи”. Так, найчастіше в статті “Інші фінансові активи” банки відображають векселі своїх “кишенькових” компаній. Їм доводиться фінансувати бізнес-власників за рахунок купівлі цінних паперів. Векселі в цьому випадку підходять найбільше, оскільки їх емісія ніде не реєструється, а термін погашення таких цінних паперів може бути яким завгодно. Таким чином, декілька вітчизняних банків мають на своєму балансі векселі з терміном погашення в 2250 році [6]. Протягом останніх трьох років обсяг коштів за статтею “інші фінансові активи” збільшився вдвічі (рис. 5), що свідчить про зростання ризиків ліквідності та фінансової стійкості банківської системи.

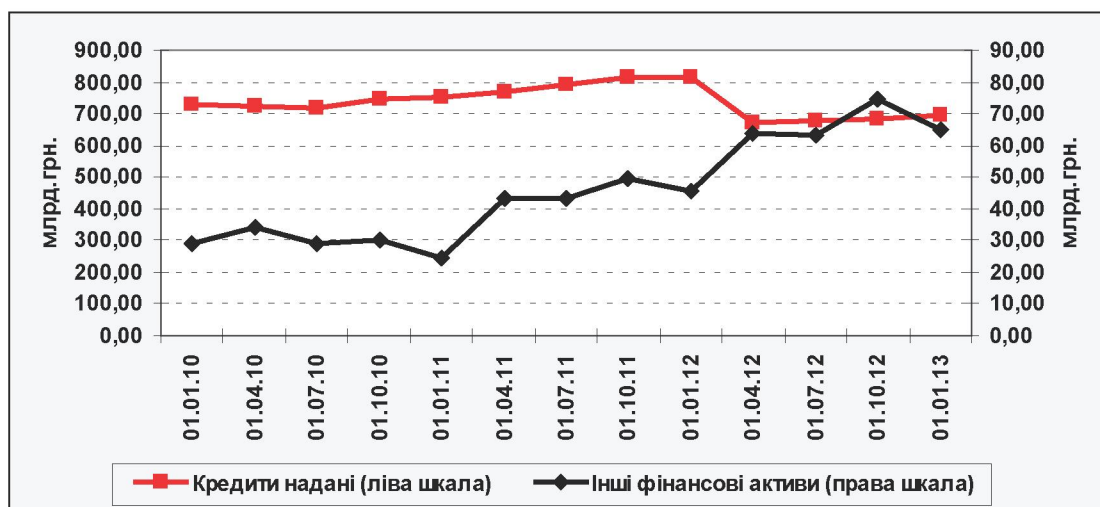

Рис. 5. Динаміка зростання обсягу кредитного портфеля та коштів статті “Інші фінансові активи” у 2010–2012 роках

Примітка. Розраховано автором за даними НБУ [4]

Серед банків, у яких стаття “Інші фінансові активи” займає більше 30% активів, виділяють такі: Інтеграл-банк (65,6%), Банк 3/4 (57,4%), Авант-Банк (44,0%), БТА Банк (32,6), Ерде Банк (40,8%), Банк “Глобус” (33,7%) [1].

Досить суттєвий вплив на ліквідність банківської системи України має непередбачуваний і важкопрогнозований рух коштів уряду на єдиному казначейському рахунку в НБУ (рис. 6). Так, коли уряд розміщує великі суми коштів на своєму рахунку (наприклад, після надходження податкових платежів) без своєчасного повідомлення НБУ, ліквідність банківської системи зменшується, а процентні ставки підвищуються, що призводить до викривлення сигналів монетарної політики.

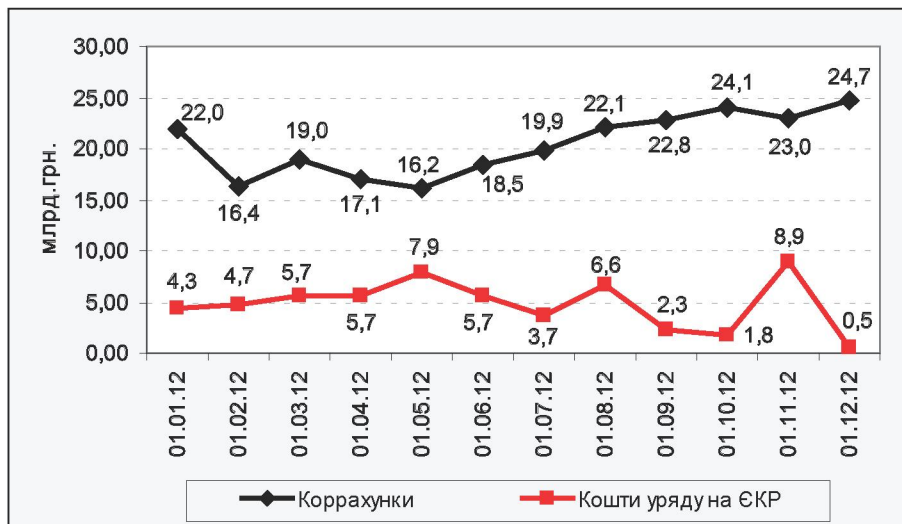

Рис. 6. Динаміка коррахунків комерційних банків та коштів уряду на ЄКР у 2012 році

Примітка. Розраховано автором за даними НБУ [4]

Таким чином, з огляду на особливості загальноекономічної політики, самостійно, без підтримки уряду, в умовах стагнації економіки України НБУ не зможе ефективно управляти ліквідністю вітчизняної банківської системи. В умовах стагнації економіки метою управління ліквідністю банківської системи повинен бути запуск “маховика” національної економіки, тобто кредитне стимулювання розвитку виробництва.

Власне, з метою удосконалення управління ліквідністю вітчизняної банківської системи, на наш погляд, Національному банку України необхідно поступово відходити від режиму фіксованого валютного курсу, принаймні встановити валютний коридор у межах 10%. Такий захід дасть змогу знизити навантаження на золотовалютні резерви, зменшить обсяги вилучення вільної гривневої ліквідності через валютні інтервенції, дозволить отримати банкам інфляційний прибуток, а отже, і підвищити ефективність їх діяльності. Ключову роль у контексті підвищення ефективності управління ліквідністю банківської системи повинен відіграти уряд шляхом створення умов для вигідного використання ліквідних коштів. До таких умов варто зарахувати: створення механізмів щодо розподілу кредитних ризиків між державою та комерційними банками через надання державних гарантій за кредитами в пріоритетні галузі економіки; зниження податкового тиску на підприємства і, тим самим, підвищення рівня їх кредитоспроможності; ведення політики імпортозаміщення та енергозбереження, що зменшить навантаження на платіжний баланс і сприятиме розвитку ринку внутрішнього споживання; оптимізація державних соціальних видатків, як немонетарного чинника інфляції тощо.

Висновки. Отже, збалансована загальноекономічна політика та високий рівень координації монетарної і фіскальної політики, а також дій уряду і НБУ в умовах стагнації вітчизняної економіки, є запорукою ефективного управління ліквідністю банківської системи та економічного зростання України.

Література:

1. Аналитический отчет о рынке кредитования малого и среднего бизнеса банками Украины за 2012 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prostobankir.com.ua>.
2. Грей С. Пособия по вопросам деятельности центральных банков: Денежно-кредитные операции / С. Грей, Н. Телбот // Издание Центра исследований деятельности центральных банков, Банк Англии. – Лондон, 2006. – 96 с.
3. Лис І. М. Управління ліквідністю банківської системи України : дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / Лис Ігор Михайлович. – Київ, 2010. – 244 с.
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
5. Приживара С. В. Управління як специфічний вид діяльності [Електронний ресурс] / С. В. Приживара // Державне будівництво. – Харків. – 2012. – № 1. – Режим доступу до журн. : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/index.html#ru>.
6. Топ-8 банків с раздутыми активами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1341087-top-8-bankov-s-razdutyimi-aktivami/1341090#cut>.
7. Топ-9 банків с самыми большими кредитными рисками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1341998-top-9-bankov-s-samyimi-bolshimi-kreditnymi-riskami/1342023#cut>.
8. Факторний аналіз ліквідності, трансформований підхід: монографія / Сорокін М. – К. : КНЕУ, 2007. – 351 с.